

**Claudio MORESCHINI, *Introduzione a Gregorio Nazianzeno* (= *Letteratura Cristiana Antica, Nuova serie 11*), Brescia 2006, Morcelliana, ss. 140.**

Autor wyżej wymienionej pozycji – prof. Claudio Moreschini, to wybitny włoski uczony, zajmujący się historią myśli późnej starożytności, autor wielu podręczników i opracowań z zakresu teologii i filozofii patrystycznej, doskonały znawca Ojców Kapadockich. Tym razem w formie podręcznikowej (odciążonej od przypisów) przedstawia postać i główne zagadnienia dzieł św. Grzegorza z Nazjanzu. Jest to – jak sam przyznaje – owoc ponad trzydziestu lat studiów nad tym wielkim autorem chrześcijańskim (s. 5). Książka stanowi treściwe i zwięzłe wprowadzenie do studiów nad Grzegorzem. Czytając ją mamy wrażenie, iż jej Autor to kompetentny uczony, gruntownie obeznany z greckimi dziełami tego pisarza, bazujący w swej syntezie na krytycznej lekturze źródeł, a nie na powtarzaniu niedokładnych nieraz wiadomości podręcznikowych.

C. Moreschini – jak przystało na solidnego patrologa – prezentuje nam Grzegorza z Nazjanzu zarówno w aspekcie literackim, jak i filozoficzno-teologicznym, ukazując każdy problem w szerokim kontekście (przede wszystkim porównania z filozofią i literaturą klasyczną). W swoim bardzo oryginalnym spojrzeniu odcina się on od współczesnej krytyki, która zwykle uważała Grzegorza bardziej za mówcę, niż za teologa, a często jedynie za mówcę, albo też przypisywała mu sposób myślenia przeciwny racjonalnemu. Uczony włoski uważa, iż wysoki walor artystyczny twórczości w przypadku tego pisarza wcale nie oznacza braku siły spekulatywnej, i zwraca uwagę na odmienną strukturę jego myśli, która układa się według form retorycznych mowy, a nie traktatu naukowego. Zresztą myśl ta nierzadko posiada swą wyjątkową głębię (s. 18).

Autor podzielił swą książkę na siedem rozdziałów w sposób logiczny i przejrzysty. W pierwszym (ss. 7-16) przedstawił krótki rys biograficzny pisarza odwołując się przede wszystkim do wiadomości autobiograficznych podanych przez samego Grzegorza. Następne trzy rozdziały noszą znamię krytyki literackiej. I tak w drugim, najobszerniejszym rozdziale (ss. 17-54) zostały omówione *Mowy* – najbardziej znacząca część spuścizny literackiej Ojca Kapadockiego. Autor omawia ich główną tematykę i charakterystykę literacką, zwracając uwagę na elementy typowe dla Grzegorza: polemika z sofistyką pogańską, częste zwracanie się pisarza do siebie samego, elementy autobiograficzne, używanie stylu diatryby cynicznej i satyry oraz figur retorycznych *variatio* i *allusio*. Rozdział trzeci (ss. 55-59) poświęcony jest natomiast *Listom*. Autor umiejętnie zwraca tu uwagę na cechę typową dla Grzegorza – lakonizm, który nie oznacza jednak li tylko zwięzłości, ale jest to „brevità piena di contenuti, capace di colpire i lettori” (s. 59). Z kolei w czwartym rozdziale (ss. 61-83) scharakteryzowana została twórczość poetycka biskupa z Nazjanzu. Ważne jest tu spostrzeżenie, iż Grzegorz poświęcając się tej twórczości zamierzał „skorygować” poezję pogańską, stworzyć w ogóle poezję chrześcijańską (rodzi się ona dopiero w IV wieku) i niejako wyznaczyć jej program. Poezja ta oprócz walorów artystycznych, ma oczywiście konkretny cel pe-

dagogiczny i katechetyczny (s. 62). Na zakończenie tego rozdziału C. Moreschini przedstawia krótko problem autorstwa dramatu *Christus patiens*, przypisywanego przez tradycję Grzegorzowi. Włoski uczony, nie wchodząc tu w szerszą dyskusję, wydaje się przychylić do opinii większości specjalistów, przeciw autorstwu Grzegorza (ss. 82 n.).

Kolejne dwa rozdziały mają już charakter doktrynalny. W piątym (ss. 85-108) przedstawiona została synteza myśli teologicznej biskupa z Nazjanzu. Autor ogranicza się oczywiście do głównych zagadnień, a są to: teologia trynitarna, chrystologia oraz egzegeza biblijna. Teologia Grzegorza została tu zaprezentowana w poprawnej optyce: jako kontynuacja myśli Bazylego, aczkolwiek zinterpretowana i pogłębiona. C. Moreschini stara się zaakcentować ów osobisty wkład teologa z Nazjanzu: większa niż u Bazylego świadomość jedności Trójcy Świętej, rozwinięcie nauki o Bogu Ojcu będącym zasadą natury Boskiej i przyczyną unifikującą Osoby Boże, wyjaśnienie procesu „rozszerzenia” natury Boskiej od monady do triady, krytyka naturalistycznych analogii trynitarnych z preferencją dla analogii psychologicznej (*nous-logos-pneuma*), polemika z Eunomiuszem odnośnie atrybutów „zrodzony” i „nie zrodzony”, zdecydowany głos w obronie Bóstwa Ducha Świętego, a także określenie Jego znamienia osobowego, zaangażowanie w polemikę z Apolinarym z Laodycei. Wśród wyżej wymienionych zagadnień, naszym zdaniem, należałoby nieco dokładniej wyjaśnić, w jaki sposób Grzegorz pojmował jedność Bożej istoty, korygując myśl biskupa Cezarei i odgradzając się tym samym od tryteizmu. Z kolei w szóstym rozdziale (ss. 109-127) Autor omawia założenia filozoficzne, stojące u podłoża doktryny teologicznej pisarza z Nazjanzu; filozofią dominującą jest tu oczywiście platonizm. Niemniej jednak C. Moreschini zwraca również uwagę na obecność elementów neoplatonizmu (Plotyn), cynizmu i stoicyzmu (w tym ostatnim przypadku brak jednak konkretnych przykładów). Autor ukazuje kolejno podłoże filozoficzne niektórych zagadnień szeroko rozumianej teologii: duchowość, etyka, poznawalność i natura Boga lub pochodzenie Osób Trójcy Świętej. Ważną rzeczą wydaje się tu zaakcentowanie prawdy, iż Grzegorz z Nazjanzu modyfikuje doktryny filozoficzne w sensie chrześcijańskim (np. interpretacja procesu emanacyjnego Plotyna – ss. 125-127).

W ostatnim wreszcie, siódmym rozdziale (ss. 129-132) Autor krótko przedstawił historię oddziaływania doktryny Grzegorza na teologię późniejszych wieków oraz podstawowe informacje co do publikacji jego dzieł. Na końcu tomiku (ss. 133-138) zamieszczona jest natomiast podstawowa bibliografia, podzielona według kryterium rzeczowego. Jeśli chodzi o całość publikacji, to na uwagę zasługuje jeszcze ładna szata graficzna książki oraz elegancja języka. W sumie publikacja prezentuje się jako bardzo przydatna, szczególnie dla rozpoczynających studia nad Ojcami Kościoła.